

ТЕМА 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СВІТОВИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

План лекції

1. Поняття, сутність та структура економічної системи.
2. Історія розвитку економічних систем.
3. Інституційні основи функціонування економічних систем.
4. Основні типи та критерії класифікації економічних систем.
5. Методологія порівняльного аналізу економічних систем.

ВСТУП

Сучасна світова економіка характеризується значною різноманітністю моделей організації господарської діяльності. Країни відрізняються не лише рівнем економічного розвитку, обсягами ВВП чи ресурсним потенціалом, а й тим, **як організоване виробництво, кому належать ресурси, хто приймає економічні рішення, якою є роль держави, як функціонують ринки, як формуються стимули для підприємництва та інновацій і яким чином розподіляються результати економічної діяльності.**

Саме тому простого порівняння країн за ВВП на душу населення недостатньо для розуміння відмінностей між ними.

Дві країни можуть мати приблизно однаковий рівень доходу, але принципово відрізнятися за:

- системою власності;
- роллю держави;
- податковою системою;
- механізмами соціального захисту;
- структурою фінансового сектору;
- рівнем конкуренції;
- характером взаємодії бізнесу та держави;
- інноваційною політикою;
- якістю інститутів;
- рівнем економічної свободи.

Отже, дослідження світових економічних систем передбачає не просто опис економік окремих країн, а **виявлення закономірностей їх організації, функціонування та трансформації.**

У сучасній порівняльній економіці відбувся важливий перехід від традиційного протиставлення «капіталізм – соціалізм» до ширшого аналізу інститутів, механізмів прийняття рішень, прав власності, політичних та правових факторів, стимулів і результатів економічної діяльності. Цей перехід особливо посилюється після трансформацій постсоціалістичних країн наприкінці ХХ століття.

1. Поняття, сутність та структура економічної системи

1.1. Поняття економічної системи

Потреба в існуванні економічної системи зумовлена фундаментальною економічною проблемою – обмеженістю ресурсів та необмеженістю потреб людини.

Будь-яке суспільство повинно вирішувати фундаментальні питання:

1. Що виробляти?
2. Скільки виробляти?
3. Як виробляти?
4. Для кого виробляти?
5. Хто приймає відповідні рішення?
6. Як розподіляються ресурси та результати виробництва?

Сукупність способів, за допомогою яких суспільство відповідає на ці питання, формує економічну систему.

У широкому розумінні **економічна система – це спосіб організації економічної діяльності суспільства, який визначає механізми використання ресурсів, виробництва, розподілу, обміну та споживання економічних благ.**

Перше чітке визначення **економічної системи міститься у Зомбарта (1925, 14): «економічний процес, що розуміється як концептуальна єдність, яка (1) регулюється певним економічним етосом, (2) має певний порядок та організацію, та (3) застосовує певну технологію».** Зомбарт, очевидно, посилається на історичний матеріалізм Маркса, який описує спосіб виробництва (економічну систему) як такий, що складається з продуктивних сил (технології), виробничих відносин (порядку та організації) та надбудови (правових та політичних норм, культури, економічного етосу тощо) [https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9781000800968_A43683575/preview-9781000800968_A43683575.pdf].

У сучасному підході економічна система розглядається ширше – як сукупність:

- економічних суб'єктів;
- ресурсів;
- інститутів;
- правил;
- механізмів координації;
- стимулів;
- форм власності;
- способів прийняття економічних рішень;
- механізмів розподілу доходів;
- економічних результатів.

Відповідно, економічну систему не можна зводити лише до ринку або держави.

Сучасні економічні системи можна розділити на **три основні групи** залежно від того, як приймаються рішення щодо управління ресурсами суспільства:

- Планова економіка
- Ринкова економіка
- Змішана економіка

1.2. Економічна система як складна система

Економічна система має системний характер.

Для неї характерні:

- **цілісність** — елементи системи взаємопов'язані;
- **структурність** — система складається з певних компонентів;
- **ієрархічність** — економічні процеси відбуваються на різних рівнях;
- **динамічність** — система постійно змінюється;
- **відкритість** — сучасні національні економіки взаємодіють із зовнішнім середовищем;
- **саморегулювання** — частина процесів координується через ринкові механізми;
- **регульованість** — держава та інші інститути впливають на економічну поведінку;
- **адаптивність** — система реагує на технологічні, політичні, соціальні та зовнішньоекономічні зміни.

У підручнику «Світова економіка» за редакцією О. А. Довгаль світова економіка характеризується як складна відкрита система, якій притаманні цілісність, множинність і багаторівневність елементів, структурність та взаємозалежність її складових (Довгаль та ін., 2025, с. 14–16).

Цей підхід важливий і для аналізу національних економічних систем.

1.3. Основні функції економічної системи

Економічна система виконує низку фундаментальних функцій.

1. Координаційна функція

Система забезпечує узгодження діяльності великої кількості економічних суб'єктів.

Наприклад, у ринковій економіці координація відбувається переважно через:

- ціни;
- попит і пропозицію;
- конкуренцію;
- прибуток;

- фінансові стимули.

У командній економіці значна частина координації здійснюється через:

- централізовані рішення;
- плани;
- державні нормативи;
- адміністративні механізми.

У змішаній економіці використовуються обидва типи механізмів.

2. Розподільча функція

Економічна система визначає, яким чином обмежені ресурси розподіляються між альтернативними напрямками використання.

Наприклад:

- капітал може бути спрямований у промисловість;
- державні кошти — в освіту або оборону;
- приватні інвестиції — у цифрові технології;
- трудові ресурси — у високотехнологічні галузі.

3. Стимулююча функція

Економічна система створює стимули для певної поведінки.

Стимулами можуть бути:

- прибуток;
- заробітна плата;
- податкові пільги;
- субсидії;
- премії;
- можливість отримання доходу від інновацій;
- соціальні гарантії;
- державні замовлення.

Якість економічної системи значною мірою залежить від того, **чи** створюють її стимули умови для продуктивної економічної поведінки.

4. Інформаційна функція

Економічна система забезпечує передачу інформації між суб'єктами.

У ринковій економіці важливим інформаційним сигналом є ціна.

Зростання ціни на певний товар може сигналізувати виробникам про:

- зростання попиту;
- дефіцит;
- можливість отримання прибутку.

У централізованій системі аналогічна інформація передається через адміністративні рішення та планові показники.

5. Соціальна функція

Економічна система визначає механізми:

- розподілу доходів;

- соціального захисту;
- забезпечення суспільними благами;
- доступу до освіти;
- охорони здоров'я;
- підтримки вразливих груп.

Тому оцінювання економічної системи лише за показниками ВВП є недостатнім.

6. Адаптаційна функція

Економічні системи повинні реагувати на зміни:

- технологічні;
- демографічні;
- екологічні;
- геополітичні;
- фінансові;
- енергетичні;
- глобальні кризові явища.

Саме здатність до адаптації є одним із важливих критеріїв сучасної економічної стійкості.

1.4. Структура економічної системи

На думку Опалько В.В. [<http://global-national.in.ua/archive/15-2017/3.pdf>] до основних, системоутворюючих елементів соціально-економічної системи варто віднести:

- продуктивні сили (засоби виробництва, людські ресурси);
- виробничі відносини (відносини між людьми щодо виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів та послуг);
- організаційний устрій (інститути, сукупність принципів, правил та законодавчо закріплених норм);
- господарський механізм (конкретні форми організації суспільного виробництва, а також методи і засоби управління ним);
- зовнішні (глобальні) та внутрішні (національні) детермінанти розвитку.

Кожен з даних елементів є складною підсистемою, що формується з певних елементів (компонентів) з властивою їм сукупністю взаємозв'язків, оскільки від їх динаміки залежить рівень розвитку соціально-економічної системи загалом.

Для цілей курсу доцільно виділити п'ять основних груп елементів.

1. Економічні суб'єкти

До них належать:

- домогосподарства;
- підприємства;
- держава;

- фінансові установи;
- органи місцевого самоврядування;
- громадські організації;
- міжнародні організації;
- транснаціональні корпорації.

2. Економічні ресурси

Основними ресурсами є:

- природні ресурси;
- трудові ресурси;
- капітал;
- підприємницькі здібності;
- інформація;
- знання;
- технології.

У сучасній цифровій економіці інформація, дані та знання перетворюються на стратегічні ресурси.

3. Інститути

До них належать:

- права власності;
- законодавство;
- судова система;
- податкова система;
- фінансові інститути;
- система державного регулювання;
- корпоративні правила;
- неформальні норми та традиції.

4. Механізми координації

Основними механізмами є:

- ринковий механізм;
- державне регулювання;
- планування;
- корпоративне управління;
- суспільне самоврядування;
- неформальні соціальні механізми.

5. Результати функціонування

Результати можна оцінювати через:

Економічні показники:

- ВВП;
- ВВП на душу населення;
- продуктивність праці;

- інвестиції;
- зайнятість;
- інфляцію;
- експорт та імпорт.

Соціальні:

- рівень бідності;
- нерівність;
- доступ до освіти;
- доступ до охорони здоров'я;
- соціальну мобільність.

Інноваційні:

- витрати на R&D;
- кількість патентів;
- технологічну складність експорту;
- цифровізацію.

Екологічні:

- викиди;
- ресурсомісткість;
- енергоефективність;
- частку відновлюваних джерел енергії.

1.5. Економічна система та світова економіка

Важливо розмежовувати декілька понять.

Національна економіка

Це господарська система окремої держави, яка функціонує в межах певного інституційного, правового та політичного середовища.

За О.А. Довгаль та ін.: Національна економіка – багатогалузева система господарства країни, що максимально забезпечує задоволення суспільних потреб.

Сучасні національні економіки країн відрізняються між собою як за розташуванням, кількісними показниками (територія, населення, ресурсний потенціал тощо), так і за ключовими якісними характеристиками. Для оцінки відмінностей між національними економіками, визначення їх місця та перспектив розвитку у світовому господарстві використовують метод систематизації країн за певними ознаками.

Світова економіка

Це сукупність національних господарств та міжнародних економічних зв'язків між ними.

У підручнику О.А. Довгаль та ін. світова економіка визначається як глобальна економічна система, що включає національні господарства країн світу в їх постійній взаємодії та взаємозалежності (2025, с. 14–15).

Міжнародна економіка – переважно досліджує економічні взаємозв'язки між країнами: міжнародну торгівлю; рух капіталу; валютні відносини; міграцію; міжнародну інтеграцію.

Економічна модель

Це конкретний спосіб організації економічного життя, характерний для певної країни або групи країн.

Наприклад: американська модель; німецька соціальна ринкова модель; скандинавська модель; японська модель; китайська модель.

2. Історія розвитку економічних систем.

Джерело: COMPARATIVE ECONOMIC SYSTEMS: CAPITALISM AND SOCIALISM IN THE 21ST CENTURY, P. 13-14
<https://www.bu.edu/eci/files/2021/08/Comparative-Economic-Systems.pdf>

Історія економічних систем свідчить про те, що економічні системи не є статичними конструкціями. Вони трансформуються під впливом технологічних змін, соціальної боротьби, політичних процесів, розвитку торгівлі, зміни форм власності та трансформації ролі держави.

У період з IX до XV століття **феодалізм** був панівною соціальною, політичною та економічною системою в Європі.

На відміну від сучасних національних держав із централізованими органами управління, основними організаційними структурами, навколо яких було зосереджене суспільне життя, були **окремі феодалські маєтки (манори), якими управляли феодали**. У межах цієї системи феодал володів землею та приймав основні рішення, селяни-кріпаки обробляли землю й дотримувалися встановлених правил маєтку, професійні навички передавалися від покоління до покоління, а суспільне життя протягом кількох століть змінювалося відносно повільно.

З часом кріпаки почали залишати феодалські маєтки в пошуках свободи та економічних можливостей за їх межами. Хоча частина селян-утікачів опинялася в надзвичайно складних умовах, іншим вдалося досягти успіху в торгівлі, виконуючи роль **посередників між покупцями та продавцями**.

У міру розвитку торгівлі купці почали концентруватися в містах і містечках, накопичуючи багатство та політичний вплив. Ці зміни поступово підривали традиційний феодалський порядок і сприяли формуванню нової соціальної структури, яку називають **меркантилізмом**.

Меркантилізм: перехід від феодалського порядку до торговельної економіки

У меркантилістській системі центр економічної та політичної влади

перемістився **від феодального маєтку до міст**.

Одночасно влада, яку раніше зосереджували феодали, поступово концентрувалася в руках **короля**, який також зміг заручитися підтримкою заможних купців.

В обмін на свою підтримку купці очікували від короля та його уряду **захисту власних інтересів**. Йшлося, зокрема, про створення умов для розширення економічної діяльності та захист їхнього бізнесу від конкурентів та інших загроз.

Однак купці не були єдиною соціальною групою, на яку спирався король.

Працівники та ремісники, які займалися певними видами діяльності, почали об'єднуватися в **цехи** — організації виробників і торговців.

Цехи також фінансували та підтримували короля, а тому очікували від держави захисту власних інтересів.

Таким чином, меркантилістська система поступово породила **нову соціально-економічну напруженість** — між власниками підприємств, яких можна розглядати як майбутніх капіталістів або промисловців, та ремісничими цехами, що представляли інтереси пекарів, гончарів, шевців, художників та представників інших професій.

Промисловці почали розробляти та використовувати **машини**, здатні **виробляти продукцію в значно більших обсягах, ніж традиційні ремісники**.

Цехи, своєю чергою, стверджували, що уряд повинен регулювати економічну діяльність і захищати їх від конкуренції.

Промисловці дотримувалися протилежної позиції: вони наполягали на тому, що **держава повинна послабити контроль над економічною діяльністю**.

Протягом **XVII–XVIII століть** економічний центр сили знову почав змінюватися. Два соціальні класи вступили в боротьбу за домінування — і результат цієї боротьби визначив подальший напрям економічної трансформації.

Адам Сміт і формування ідей ринкової економіки

Адам Сміт, британський філософ-мораліст та один із засновників класичної політичної економії, сформував систему ідей, яка стала центральною для розуміння подальшого розвитку цих суперечностей.

У своїй знаменитій праці «**Дослідження про природу і причини багатства народів**» (*The Wealth of Nations*, 1776) він обґрунтував думку про те, що **риннок здатний координувати економічну діяльність за умов обмеженого державного втручання**.

Ідеї Сміта, а також праці інших мислителів сприяли зміні балансу сил на користь промисловців.

Зрештою промисловці здобули перевагу, що започаткувало чергову економічну трансформацію — **перехід від меркантилізму до капіталізму**.

Виникнення капіталізму та промислова революція

Поширення капіталізму відбувалося одночасно з **Промисловою революцією** та процесами демократизації західних країн.

В основі цих соціально-економічних трансформацій лежало відкриття та широке використання **викопного палива** — спочатку вугілля, а пізніше нафти й природного газу.

Ці висококонцентровані джерела енергії забезпечили розвиток індустріального суспільства та тривале економічне зростання, яке спостерігається від початку становлення капіталізму.

Водночас цей надзвичайно тривалий період економічного зростання та розвитку супроводжувався значними проблемами.

Рабство було складовою раннього капіталізму. Навіть після його скасування працівники продовжували потерпати від численних форм експлуатації та нелюдського поводження, зокрема:

- надмірно тривалого робочого дня;
- низької заробітної плати;
- використання дитячої праці;
- небезпечних умов праці;
- інших форм експлуатації та порушення трудових прав.

Поряд із соціальними проблемами розвиток капіталізму супроводжувався **зростанням викидів вуглецю та загостренням екологічних проблем.**

До таких проблем належать:

- виснаження природних ресурсів;
- забруднення атмосферного повітря;
- забруднення води;
- деградація та забруднення ґрунтів;
- закислення океанів;
- втрата біорізноманіття.

Усі ці процеси пов'язані з масштабами та характером економічного розвитку, що сформувався в межах капіталістичної системи.

Карл Маркс і критика капіталістичної системи

Одним із найбільш відомих ранніх критиків капіталістичної системи був **Карл Маркс**.

Маркс розглядав складні умови праці та значну нерівність, характерні для його епохи, як наслідки розвитку капіталізму.

Як зазначалося вище, Маркс прогнозував, що **постійна експлуатація працівників капіталістами зрештою призведе до повалення влади капіталістичного класу та переходу від капіталізму до соціалізму.**

Частина прогнозів Маркса справді знайшла певне підтвердження в

історичних подіях. Протягом XX століття в різних країнах відбувалися:

- робітничі повстання;
- революції;
- політичні трансформації;
- встановлення соціалістичних режимів.

Однак капіталізм зумів зберегтися й адаптуватися, продемонструвавши значно більшу **стійкість та здатність до трансформації**, ніж багато хто очікував.

Завдяки боротьбі та тривалим суспільним рухам, очолюваним працівниками, часто вдалося обмежити найбільш негативні прояви **нерегульованого капіталізму**.

Робітничі рухи сприяли:

- формуванню трудових прав;
- покращенню умов праці;
- встановленню соціальних гарантій;
- посиленню державного регулювання;
- пом'якшенню найбільш негативних проявів ринкової системи.

У цьому сенсі можна стверджувати, що **капіталізм не стільки був повалений, скільки еволюціонував протягом часу**.

Економічні системи у XX столітті

XX століття стало періодом масштабних трансформацій геополітичних відносин і соціально-економічних структур на глобальному рівні.

Перша половина століття була надзвичайно нестабільною та супроводжувалася двома масштабними світовими війнами.

Після Другої світової війни настали десятиліття **Холодної війни**, протягом яких світ фактично був розділений між:

капіталістичними країнами;

соціалістичними країнами.

Суперечності між цими двома системами посилювалися, особливо внаслідок поширення соціалістичних режимів у деяких країнах Азії та Латинської Америки.

Поєднання ринкових і соціалістичних елементів

Хоча капіталістичні принципи загалом здобули перевагу — особливо в розвинених країнах, але також і в більшості країн, що розвиваються, — **соціалістичні ідеї та механізми продовжують існувати всередині капіталістичних суспільств.**

Їх можна побачити, наприклад, у формі:

- загальнодоступної системи охорони здоров'я;
- державних шкіл, що фінансуються за рахунок податків;
- програм соціального забезпечення;
- державних пенсійних систем;
- допомоги безробітним;
- інших програм соціального захисту.

Отже, сучасні економічні системи не можна розглядати як абсолютно відокремлені та «чисті» моделі.

Усі сучасні країни поєднують елементи державної та приватної власності, а також ринкові механізми й елементи економічного планування.

Саме тому для характеристики сучасних економічних систем доцільно використовувати поняття **змішаної економіки**.

Узагальнена історична траєкторія розвитку економічних систем

Історичну логіку, описану в 2 питанні, можна представити так:

ФЕОДАЛІЗМ

IX–XV ст.

↓

землеволодіння, влада феодалів, натуральне господарство

↓

МЕРКАНТИЛІЗМ

↓

розвиток міст, торгівлі, купецтва та цехів

↓

ПРОМИСЛОВА РЕВОЛЮЦІЯ

↓

механізація виробництва, розвиток промисловості

↓

КАПІТАЛІЗМ

↓

приватна власність, ринки, конкуренція, підприємництво

↓

СОЦІАЛЬНІ РЕФОРМИ

↓

трудові права, соціальний захист, державне регулювання

↓

СУЧАСНА ЗМІШАНА ЕКОНОМІКА

↓

поєднання ринку, приватної власності, державного регулювання та соціальної політики.

Історичний розвиток можна розглядати не як просту послідовність взаємного «знищення» економічних систем, а як процес **накопичення**,

трансформації та поєднання різних економічних інститутів і механізмів.

У сучасному світі практично кожна національна економіка поєднує:

ринкові механізми + приватну власність + державне регулювання + державний сектор + соціальні програми + елементи планування.

Тому для сучасного порівняльного аналізу економічних систем важливо не лише визначити, до якого типу належить країна, а й дослідити **співвідношення та взаємодію різних механізмів усередині її економічної системи.**

3. Інституційні основи функціонування економічних систем

Традиційний аналіз економічних систем часто концентрувався на питанні: «Ринок чи план?»

Сучасна порівняльна економіка ставить ширше питання:

Які правила визначають поведінку економічних суб'єктів і чому однакові економічні механізми дають різні результати в різних країнах?

Саме це стало одним із головних напрямів розвитку сучасної comparative economics.

Douarin та Havrylyshyn зазначають, що після завершення протистояння планових і капіталістичних економік увага порівняльної економіки значною мірою змістилася до ролі **інститутів та інституційного аналізу** (Douarin, Havrylyshyn, 2021, pp. 1–3).

Економічні інститути — це формальні та неформальні правила, норми й механізми, які структурують економічну поведінку та визначають умови взаємодії економічних суб'єктів.

Формальні інститути:

- закони;
- кодекси;
- нормативні акти;
- договори;
- судові процедури;
- податкові правила;
- правила корпоративного управління.

Неформальні інститути:

- традиції;
- звичаї;
- моральні норми;
- довіра;
- ділова культура;

- соціальні очікування;
- усталені моделі поведінки.

Відмінності інституційного середовища можуть пояснювати значні відмінності економічного розвитку.

Наприклад, якщо в країні:

- слабкий захист власності;
- неефективна судова система;
- високий рівень корупції;
- нестабільне законодавство;

інвестор може відмовитися від довгострокового інвестування навіть за наявності значного ринкового попиту.

Отже, формально ринковий механізм може існувати, але його результативність буде низькою.

Водночас не можна робити спрощений висновок, що існує один універсальний набір «правильних» інститутів.

Сучасна наукова дискусія показує, що економічні структури, інститути, політична влада та економічні результати взаємодіють між собою.

Одним із найважливіших інститутів є **право власності**.

Воно визначає:

- хто володіє ресурсом;
- хто має право його використовувати;
- хто отримує дохід;
- хто приймає рішення;
- хто несе ризик;
- хто може передати право іншій особі.

Умовно можна виділити:

Приватну власність – ресурси належать приватним особам або підприємствам.

Державну власність – ресурси належать державі.

Колективну / кооперативну власність – ресурси належать групі осіб, працівникам або членам кооперативу.

Змішану власність – поєднуються різні форми власності.

У реальних сучасних економіках одночасно існують усі або більшість цих форм.

Трансакційні витрати

Ще одним важливим поняттям є **трансакційні витрати**.

Це витрати, пов'язані не безпосередньо з виробництвом товару, а з організацією економічної взаємодії.

До них належать:

- пошук інформації;
- пошук партнерів;
- ведення переговорів;
- укладання договорів;
- юридичний супровід;
- контроль виконання контрактів;
- захист прав;
- вирішення спорів.

Чим ефективніше інституційне середовище, тим нижчими можуть бути такі витрати.

Наприклад, якщо підприємство може швидко укласти контракт і має впевненість у його судовому захисті, ризики економічної взаємодії зменшуються.

Інституційні стимули

Інститути створюють стимули.

Наприклад:

Захист інтелектуальної власності → стимул до інновацій.

Висока ймовірність покарання за ухилення від сплати податків → стимул до дотримання податкового законодавства.

Надійний захист інвестицій → стимул до довгострокового інвестування.

Конкурентний ринок → стимул до підвищення ефективності.

Державна підтримка R&D → стимул до технологічного розвитку.

Таким чином, економічна система значною мірою є системою **стимулів**.

Інституційна комплементарність

Сучасна економічна література використовує поняття **institutional complementarities** — **інституційна взаємодоповнюваність**.

Йдеться про те, що окремі інститути не діють ізольовано.

Наприклад:

- ринок праці;
- система освіти;
- корпоративне управління;
- фінансова система;
- інноваційна політика

можуть взаємно посилювати один одного.

Тому перенесення одного інституту з однієї країни в іншу не гарантує такого самого результату.

Саме інституційні взаємозв'язки допомагають пояснити різноманітність моделей капіталізму.

4. Основні типи та критерії класифікації економічних систем

4.1. Традиційний підхід

Класична типологія виділяє:

1. традиційну економіку;
2. ринкову економіку;
3. командно-адміністративну економіку;
4. змішану економіку.

Однак сучасний аналіз потребує уточнення.

У реальному світі практично не існує абсолютно «чистих» моделей.

Відкритий навчальний модуль Boston University пропонує розглядати три базові типи за механізмом прийняття рішень:

- планова економіка;
- ринкова економіка;
- змішана економіка.

Водночас автори підкреслюють, що всі реальні сучасні економіки поєднують елементи ринкового та планового механізмів (Economics in Context Initiative, 2021, pp. 3–6).

4.2. Планова економічна система

У плановій системі ключові економічні рішення приймаються централізованим органом.

Держава визначає або значною мірою контролює:

- обсяги виробництва;
- структуру виробництва;
- ціни;
- розподіл ресурсів;
- інвестиції;
- заробітну плату;
- зовнішню торгівлю.

Перевагою планової системи може бути здатність до швидкої мобілізації ресурсів.

Недоліки пов'язані з:

- надмірною централізацією;
- інформаційною проблемою;
- бюрократизацією;
- слабкими ринковими стимулами;
- дефіцитами;
- недостатньою конкуренцією;
- низькою гнучкістю.

Матеріали Boston University на прикладі колишнього СРСР показують, що централізоване планування дозволяє концентрувати ресурси, але одночасно

створює значні проблеми координації та ефективності (Economics in Context Initiative, 2021, pp. 4, 10–12).

4.3. Ринкова економічна система

У ринковій системі рішення значною мірою приймаються децентралізовано.

Основними координаторами виступають: попит; пропозиція; ціни; конкуренція; прибуток.

Підприємства визначають:

- що виробляти;
- у яких обсягах;
- які технології використовувати;
- на які ринки виходити.

Споживачі визначають:

- що купувати;
- скільки купувати;
- які товари є пріоритетними.

Основними перевагами ринкового механізму є:

- гнучкість;
- конкуренція;
- стимули до інновацій;
- децентралізоване прийняття рішень;
- адаптивність.

Однак ринок не гарантує:

- соціальної справедливості;
- екологічної стійкості;
- оптимального забезпечення суспільними благами;
- відсутності монополій;
- макроекономічної стабільності.

4.4. Змішана економічна система

Сучасна економіка більшості держав є змішаною.

Змішана система поєднує: **ринкові механізми і державне регулювання.**

Держава може:

- встановлювати правила конкуренції;
- регулювати монополії;
- здійснювати податкову політику;
- фінансувати освіту;
- підтримувати охорону здоров'я;
- здійснювати соціальну політику;

- регулювати фінансовий сектор;
- підтримувати стратегічні галузі;
- проводити промислову та інноваційну політику.

Тому твердження «ринкова економіка означає відсутність держави» є методологічно неправильним.

4.5. Класифікація за власністю та механізмом прийняття рішень

Для сучасного аналізу корисно використовувати **двовимірну модель**.

Вісь 1 — механізм прийняття рішень:

риннок $\longleftrightarrow$ планування

Вісь 2 — домінуюча форма власності:

приватна $\longleftrightarrow$ державна/соціальна

На перетині утворюються різні типи:

Власність	Координація	Тип
Приватна	Ринкова	Ринковий капіталізм
Соціальна/державна	Ринкова	Ринковий соціалізм
Приватна	Значне планування	Державний капіталізм
Соціальна/державна	Планова	Плановий соціалізм

Таку матрицю використовує відкритий навчальний модуль Boston University (2021, с. 6 PDF).

Цінність цієї моделі полягає в тому, що вона демонструє: економічні системи розташовані не в чотирьох абсолютно ізольованих категоріях, а на певному спектрі.

4.6. Сучасна типологія: від «ізмів» до інституцій

Традиційна comparative economic systems значною мірою була зосереджена на порівнянні: **капіталізму $\leftrightarrow$ соціалізму**.

Після розпаду соціалістичної системи така дихотомія втратила пояснювальну силу.

Сучасна comparative economics більше уваги приділяє:

- інститутам;
- правам власності;
- державному регулюванню;
- політичним інститутам;
- фінансовим системам;
- ринкам праці;
- корпоративному управлінню;
- соціальній політиці;
- нерівності;
- технологічному розвитку;
- структурним трансформаціям.

Douarin і Havrylyshyn характеризують цей перехід як еволюцію від Comparative Economic Systems до New Comparative Economics, хоча автори підкреслюють, що старий та новий підходи не обов'язково виключають один одного (Douarin, Havrylyshyn, 2021, pp. 1–5).

5. Методологія порівняльного аналізу економічних систем

Порівняльний аналіз економічних систем — це систематичне зіставлення способів організації економічної діяльності різних країн або груп країн з метою виявлення спільних рис, відмінностей, причин та економічних наслідків.

Головне завдання: не просто визначити, чим країни відрізняються, а пояснити, чому вони відрізняються і як ці відмінності впливають на економічні результати.

Основні етапи порівняльного аналізу

Етап 1. Визначення об'єкта порівняння

Наприклад:

- США;
- Німеччина;
- Швеція;
- Китай;
- Україна.

Етап 2. Формування критеріїв

Необхідно визначити, що саме порівнюємо.

Етап 3. Визначення показників

Наприклад:

- частка державних витрат у ВВП;
- податкове навантаження;
- частка державної власності;
- рівень конкуренції;
- інвестиції;
- R&D;
- ВВП на душу населення.

Етап 4. Збір даних

Джерелами можуть бути:

- Світовий банк;
- МВФ;
- OECD;
- UNCTAD;

- WTO;
- Eurostat;
- національні статистичні служби.

Повні назви цих міжнародних організацій українською та англійською мовами:

Скорочення	Повна назва англійською	Українська назва
МВФ	International Monetary Fund (IMF)	Міжнародний валютний фонд
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)	Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР)
UNCTAD	United Nations Trade and Development (UNCTAD)	Конференція ООН з торгівлі та розвитку
WTO	World Trade Organization (WTO)	Світова організація торгівлі (СОТ)
Eurostat	Eurostat – Statistical Office of the European Union	Євростат – Статистичне бюро Європейського Союзу

Етап 5. Порівняння

Використовуються:

- таблиці;
- графіки;
- рейтинги;
- індекси;
- статистичні методи.

Етап 6. Інтерпретація

Необхідно пояснити:

Чому виникла саме така відмінність?

Етап 7. Формулювання висновків

Висновки повинні стосуватися не тільки відмінностей, а й:

- ефективності;
- стійкості;
- соціальних наслідків;
- інновацій;
- перспектив розвитку.

Критерії порівняння економічних систем

Для дисципліни «Світові економічні системи» пропонується використовувати таку систему критеріїв.

№	Критерій	Основні питання
1	Власність	Хто володіє ресурсами?
2	Координація	Ринок чи план?
3	Роль держави	Наскільки активно держава втручається?
4	Конкуренція	Який рівень конкуренції?
5	Підприємництво	Які умови для бізнесу?
6	Фінанси	Яка роль банків і фондового ринку?
7	Праця	Як організований ринок праці?
8	Соціальна політика	Як перерозподіляються доходи?

9	Інновації	Які стимули до R&D?
10	Міжнародна відкритість	Наскільки економіка інтегрована у світову?
11	Стійкість	Як система реагує на кризи?
12	Екологічність	Які екологічні наслідки?

Економічні показники порівняння

Група 1. Показники економічного масштабу

- номінальний ВВП;
- ВВП за ПКС;
- ВВП на душу населення.

Група 2. Показники динаміки

- темпи зростання ВВП;
- темпи зростання продуктивності;
- динаміка інвестицій.

Група 3. Показники структури

- частка сільського господарства;
- частка промисловості;
- частка послуг;
- частка високотехнологічного виробництва.

Група 4. Показники соціальної результативності

- рівень бідності;
- безробіття;
- тривалість життя;
- охоплення освітою.

Група 5. Інституційні показники

- верховенство права;
- захист власності;
- якість державного управління;
- регуляторна якість;
- рівень корупції.

Група 6. Інноваційні показники

- витрати на R&D;
- патентна активність;
- експорт високотехнологічної продукції;
- цифрова інфраструктура.

Група 7. Екологічні показники

- викиди CO₂;
- енергоємність ВВП;
- ресурсоефективність;
- частка ВДЕ.

Основні методи порівняльного аналізу

1. Порівняльно-описовий метод

Передбачає систематичний опис характеристик двох або більше економічних систем.

Наприклад:

США — Німеччина

за:

- роллю держави;
- оподаткуванням;
- соціальними витратами;
- регулюванням ринку праці.

2. Інституційний аналіз

Досліджує вплив:

- законів;
- прав власності;
- політичних інститутів;
- судової системи;
- правил функціонування ринків.

3. Статистичний аналіз

Передбачає використання:

- середніх значень;
- темпів зростання;
- коефіцієнтів;
- кореляцій;
- регресій;
- індексів.

4. Case study

Детальне дослідження конкретної країни.

Наприклад:

«Економічна модель Китаю: поєднання державного регулювання та ринкових механізмів».

5. Історико-порівняльний метод

Дозволяє досліджувати:

- походження економічної системи;
- етапи її формування;
- ключові реформи;
- інституційні зміни;
- довгострокові результати.

6. Кількісне порівняння

Передбачає використання статистичних баз та індексів.

Наприклад, можна сформувати інтегральний індекс за формулою:

$$I = w_1E + w_2S + w_3I + w_4G + w_5R,$$

де:

- **E** — економічна ефективність;
- **S** — соціальна результативність;
- **I** — інноваційність;
- **G** — якість державного управління;
- **R** — стійкість;
- **w** — вагові коефіцієнти.

Такий підхід дозволяє перейти від опису до **аналітичної оцінки**.

Проблема вибору критеріїв

Однією з головних методологічних проблем є питання:

Що вважати «кращою» економічною системою?

Відповідь залежить від критерію.

Якщо критерієм є:

економічне зростання — перевагу може мати одна система;

рівність доходів — інша;

інноваційність — третя;

соціальна захищеність — четверта;

екологічна стійкість — п'ята.

Тому некоректно говорити про абсолютно найкращу економічну систему.

Правильніше говорити про:

відповідність економічної системи певним цілям суспільства та умовам її функціонування.

Ефективність та справедливість

Економічні системи можуть оцінюватися щонайменше за двома фундаментальними категоріями:

Ефективність

Чи забезпечує система максимально продуктивне використання ресурсів?

Справедливість

Як розподіляються результати економічної діяльності?

Ці критерії можуть вступати в суперечність.

Наприклад, політика швидкої лібералізації може підвищити економічну ефективність, але в короткостроковому періоді збільшити соціальну нерівність.

Навпаки, масштабний перерозподіл доходів може зменшити нерівність, але за певних умов послабити стимули до інвестування та підприємництва.

Тому сучасний аналіз повинен враховувати **багатокритеріальність результатів**.

Стійкість економічної системи

Після глобальних фінансових, пандемічних, енергетичних та геополітичних криз особливого значення набуває поняття **економічної стійкості**.

Стійкість означає здатність економічної системи:

1. протистояти зовнішнім шокам;
2. адаптуватися до змін;
3. зберігати основні функції;
4. швидко відновлюватися;
5. трансформуватися після кризи.

Наприклад, можна порівнювати країни за їх здатністю реагувати на:

- фінансові кризи;
- пандемії;
- енергетичні шоки;
- перебої у глобальних ланцюгах поставок;
- геополітичні ризики.

Економічна система та технологічні зміни

Сучасні економічні системи змінюються під впливом:

- цифровізації;
- штучного інтелекту;
- роботизації;
- платформної економіки;
- Big Data;
- автоматизації;
- нових фінансових технологій.

Це означає, що традиційні критерії порівняння потрібно доповнювати.

Наприклад:

Якщо у XX столітті для характеристики економічної системи було достатньо оцінити власність, ринок і державне регулювання, то у XXI столітті потрібно додати цифрову інфраструктуру, доступ до даних, інноваційний потенціал та здатність до технологічної адаптації.

Економічна система як результат історичного розвитку

Економічна система не виникає миттєво.

Її формування залежить від:

- історії;
- культури;
- політичної системи;
- релігії;
- колоніального минулого;
- природних ресурсів;

- географії;
- технологічного розвитку;
- міжнародного становища;
- попередніх інституційних рішень.

Тому однакове реформування в різних країнах може дати різні результати. Це є однією з причин, чому просте копіювання економічної моделі іншої країни не завжди є ефективним.

Економічні системи як динамічні структури

Сучасна економічна система постійно трансформується.

Схематично її розвиток можна представити:

інститути → стимули → економічна поведінка → економічні результати → нові інституційні зміни

Наприклад:

1. Держава запроваджує захист інтелектуальної власності.
2. Підприємства отримують сильніші стимули до інновацій.
3. Зростають інвестиції в R&D.
4. З'являються нові технології.
5. Змінюється структура економіки.
6. Виникає потреба в новому регулюванні цифрових ринків.
7. Інститути знову трансформуються.

Таким чином, економічна система є **динамічною інституційно-економічною конструкцією**.

Від традиційної економіки до сучасної порівняльної економіки

Еволюцію підходів можна представити так:

Етап 1. Класична політична економія

Основні питання:

- власність;
- праця;
- капітал;
- розподіл;
- ринок.

Етап 2. Порівняння капіталізму та соціалізму

Основне питання:

Яка система ефективніша — ринкова чи планова?

Етап 3. Аналіз перехідних економік

Після 1989 року особливо актуальними стали:

- приватизація;
- лібералізація;
- інституційні реформи;
- ринкова трансформація.

Етап 4. Нова порівняльна економіка

Фокус:

- інститути;
- права власності;
- політичні обмеження;
- якість управління;
- стимули.

Етап 5. Сучасна порівняльна економіка

До аналізу додаються:

- нерівність;
- демографія;
- технології;
- цифровізація;
- сталий розвиток;
- екологія;
- економічна безпека;
- стійкість.

Саме таку еволюцію поля порівняльної економіки описують Douarin та Havrylyshyn у вступі до *Palgrave Handbook of Comparative Economics* (2021, pp. 1–12).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що таке економічна система?
2. Чим економічна система відрізняється від національної економіки?
3. Які основні функції виконує економічна система?
4. Які елементи формують структуру економічної системи?
5. Що таке економічний інститут?
6. Чим формальні інститути відрізняються від неформальних?
7. Яке значення мають права власності?
8. Що таке трансакційні витрати?
9. Які основні типи економічних систем виділяють у сучасній літературі?
10. Чому не існує абсолютно «чистої» ринкової економіки?
11. У чому полягають основні переваги та недоліки ринкової системи?
12. Які особливості планової економіки?
13. Що таке змішана економічна система?
14. Чому сучасна порівняльна економіка відійшла від простого протиставлення капіталізму і соціалізму?
15. Які критерії можна використовувати для порівняння економічних систем?
16. Які показники характеризують економічну результативність?
17. Які показники характеризують соціальну результативність?
18. У чому полягає інституційний підхід до порівняння економічних систем?
19. Які методи використовуються у порівняльному аналізі?
20. Чому не можна визначити одну універсально «найкращу» економічну систему?
21. Як технологічні зміни впливають на економічні системи?
22. Які особливості має сучасна економічна система України?
23. Чому досвід іншої країни не можна механічно перенести в Україну?
24. Які критерії доцільно використовувати для оцінювання стійкості економічної системи?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Довгаль О.А. (ред.), Беренда С. В., Голіков А. П. та ін. **Світова економіка : підручник. 2-ге вид., перероб. та доп.** Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2025. 532 с. Послання: <https://ekhnuir.karazin.ua/server/api/core/bitstreams/ec2046ef-f53b-48d0-82a0-51ca9523e34e/content>.
2. Опалько В.В. Синергетичний підхід до дослідження соціально-економічних систем. Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. Вип. 15. С. 3-8. <http://global-national.in.ua/archive/15-2017/3.pdf>
3. Economics in Context Initiative. **Comparative Economic Systems: Capitalism and Socialism in the 21st Century.** Boston University, 2021. Для цієї теми: pp. 3–6 — поняття економічної системи, основні типи та власність; pp. 7–12 — характеристики капіталізму та соціалізму.
4. Douarin E., Havrylyshyn O. **Introduction to the Palgrave Handbook of Comparative Economics.** In: Douarin E., Havrylyshyn O. (eds.). *The Palgrave Handbook of Comparative Economics.* Palgrave Macmillan, 2021. Для цієї теми: pp. 1–12 — еволюція comparative economic systems, роль інститутів та формування нової порівняльної економіки.
5. Gagliardi F. **Institutional Complementarities in Comparative Capitalism: A Bibliometric Account.** In: *The Palgrave Handbook of Comparative Economics.* 2021. P. 897–915. Для цієї теми: інституційна взаємодоповнюваність та її значення для розуміння відмінностей економічних систем.
6. Djankov S., Glaeser E., La Porta R., Lopez-de-Silanes F., Shleifer A. **The New Comparative Economics.** *Journal of Comparative Economics.* 2003. Vol. 31, No. 4. P. 595–619. Для цієї теми: концепція нової порівняльної економіки та зміщення фокусу до інститутів.
7. Constantine C. **Economic structures, institutions and economic performance.** *Journal of Economic Structures.* 2017. Vol. 6. Article 2. Для цієї теми: взаємозв'язок економічної структури, інститутів та економічних результатів.